ISSN 2411-4553

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

ІННОВАТИКА У ВИХОВАННІ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Рівне – 2018

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

ІННОВАТИКА У ВИХОВАННІ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Засновано у 2015 році

Рівне – 2018

УДК 37 : 005.591.6
І - 66
ББК 74.200

Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Вип. 8. / упоряд. О. Б. Петренко ; ред. кол. : О. Б. Петренко, Т. С. Ціпан, Н. М. Гринькова та ін. – Рівне : РДГУ, 2018. – 357 с.

До збірника увійшли наукові праці з теорії і методики освіти та виховання. У наукових розвідках представлено різновекторність сучасних підходів до змісту, форм і технологій освітнього процесу, починаючи від дошкілля і завершуючи вищою школою.

Редакційна колегія:

Головний редактор: **Петренко Оксана Борисівна**, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Заступник головного редактора: **Ціпан Тетяна Степанівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Відповідальний секретар: **Гринькова Надія Михайлівна**, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету.

Члени редакційної ради:

Сухомлинська О. В., доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, головний науковий співробітник відділу історії освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського;

Бех І. Д., доктор психологічних наук, професор, дійсний член НАПН України, директор Інституту проблем виховання НАПН України;

Пустовіт Г. П., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри природничо-математичних дисциплін Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

Павелків Р. В., доктор психологічних наук, професор, перший проректор, завідувач кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету;

Коберник О. М., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Лобода С. М., доктор педагогічних наук, професор, доктор габілітований, професор звичайний Вищої школи інформатики і прикладних наук (м. Лодзь, Республіка Польща).

Члени редколегії:

Безкоровайна О. В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри методики викладання іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету;

Карпенчук С. Г., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Ламанаускас В., доктор соціологічних наук, професор, директор науково-методичного Центру «Scientia Educologica», професор Шяуляйського університету (м. Шяуляй, Литовська Республіка);

Литвиненко С. А., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету;

Малолєпши Елігіуш, др. хаб., професор, декан педагогічного факультету Академії імені Яна Длугоша в Ченстохові;

Пелех Ю. В., доктор педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та навчально-методичної роботи Рівненського державного гуманітарного університету;

Потапчук Т. В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Сойчук Р. Л., доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету;

Стоклоса К., доктор наук, професор, Інститут Зигмунд-Неуман (Дрезден, ФРН);

Федяєва В. Л., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету;

Шмид К., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри історії і теорії виховання Жешувського університету (м. Жешув, Республіка Польща);

Шугаєва Л. М., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету;

Ящук І. П., доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії;

Бричок С. Б. кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету;

Баліка Л. М. кандидат педагогічних наук, доцент теорії і методики виховання Рівненського державного гуманітарного університету.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 21161-10961Р.

Наказом МОН України № 515 від 16.05.2016 р.

Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету «Інноватика у вихованні» ***включений до Переліку наукових фахових видань України*** *(галузі науки – педагогічні).*

Упорядники: **проф. Петренко О.Б., доц. Ціпан Т.С.**

Науково-бібліографічне редагування: **наукова бібліотека РДГУ.**

Рецензенти: **Сейко Н. А.** –доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової і міжнародної роботи Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Кравченко О. О. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Друкується за рішенням Вченої ради РДГУ (протокол №9 від 25 жовтня 2018 р.)

Редакційна колегія не завжди поділяє точку зору авторів.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2018

ЗМІСТ

Павелків Р. В. Ґенеза рефлексії як психологічного механізму морального розвитку особистості……. 6
Сяо Су Ім'я Василя Сухомлинського – поза часом і простором…… 16
Басіладзе Н. А. В. О. Сухомлинський про любов, шлюб і сім'ю…….. 28
Пантюк Т. І., Пантюк М. П. Неформальна освіта як складова освіти впродовж життя: сутність, значення, перспективи…….. 40
Панчук І. І. Особистість віруючого-протестанта волинського регіону: «від досвіду маргінальності до свідомої соціалізації»…… 49
Петренко О. Б. Трансформація ідеї материнської педагогіки: від Я. А. Коменського до В. О. Сухомлинського……. 62
Пустовіт Г. П. Компетентнісний підхід як ціннісний конструкт освіти особистості в закладах позашкільної освіти……. 82
Сойчук Р. Л. Відповідальність як найважливіша характеристика зростаючої особистості…….. 96
Антонець М. Я., Борова В. Є. Розвиток мовлення дітей передшкільного віку у творчій спадщині Василя Сухомлинського….. 106
Баліка Л. М. Роль шкільної бібліотеки у формуванні інтересу до читання у творчій спадщині В. О. Сухомлинського…….. 117
Боровець О. В. Ідеї інклюзивного навчання у педагогічній спадщині В. Сухомлинського……... 126
Бричок С. Б. Погляди Василя Сухомлинського на проблему вивчення особистості дитини …….. 132
Будз І. Ф. Teacher's role in the process of identification and classroom approach of gifted and talented education in great Britain…. 144
Гринькова Н. М., Степанчук Р. Б. , Кавка Ю. Я. Фізичне виховання дітей та молоді у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського……. 151
Гудовсек О. А. Професійна підготовка вчителів образотворчого мистецтва в країнах Європи…… 157
Дзюбишина Н. Б. До проблеми формування дослідницької компетентності у студентів художньо-педагогічного факультету……. 167
Колупаєва Т. Є. Використання педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського у підготовці вчителя Нової української школи…….. 176
Маліновська Н. В. Актуалізація лінгводидактичних ідей Василя Сухомлинського у підготовці майбутніх фахівців дошкільної освіти…… 186
Петренко С. В. Формування творчої особистості майбутнього учителя Нової української школи: актуалізація ідей В. О. Сухомлинського…….. 193
Рего Г. І. Передумови становлення і розвитку альтернативної педагогіки в Угорщині …… 202

Сергєєва Н. В. Теоретичні засади супроводу позитивного спілкування підлітків із сімей вимушених переселенців……. 212
Сивохоп Я. М. Теоретична складова методики формування здорового способу життя учнів 6–9 класів у процесі спортивно-краєзнавчої роботи у закладах позашкільної освіти …… 220
Сілков В. В., Сілкова Е. О. Підготовка майбутніх вчителів початкових класів до формування умінь розв'язувати сюжетні задачі у молодших школярів……. 231
Стельмашук Ж. Г. Актуальність ідей В. О. Сухомлинського у контексті завдань Нової української школи……..… 243
Сяська І. О. Сутність екологічної компетентності та особливості її формування у майбутнього учителя природничих дисциплін…… 251
Федоришин О. П. Social support for students with disabilities via education in Ontario, Canada……..... 259
Ціпан Т. С. Провідні ідеї патріотичного виховання В. Сухомлинського у контексті сучасної освіти і виховання……. 272
Шалівська Ю. В. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності майбутнього вчителя початкової школи…… 284
Шелюк Г. В. , Ярова О. А. Методичне забезпечення викладання математики: актуалізація досвіду церковнопарафіяльних шкіл (кінець XIX – початок XX ст.)……. 292

Доробки молодих науковців

Бондарець М. А. Організація виховання педагогічно занедбаних дітей та підлітків у творчій спадщині В. О. Сухомлинського……. 304
Мартьянова М. Є. Педагогічний вплив художньої літератури на формування особистості за концепцією Алена……. 313
Павленко А. М. Формування та становлення особистості дітей-сиріт в будинках сімейного типу ……... 321
Поліщук І. В. Проблема національно-патріотичного виховання у педагогічній спадщині Т. Д. Дем'янюк……. 327
Станіславчук Н. І. Роль етичної компетентності при підготовці майбутніх вчителів іноземної мови…….. 338
Столярчук Л. І., Столярчук О. В. , Мазурок І. В. Потенціал педагогічного коледжу в утвердженні громадянської компетентності: погляд куратора…… 345

Г. В. Шелюк,
О. А. Ярова

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИКИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ДОСВІДУ ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ (кінець XIX – початок XX ст.)

Анотація. У статті здійснено актуалізацію досвіду церковнопарафіяльних шкіл (кінця XIX – початку XX ст.) щодо методичного забезпечення викладання математики. Зокрема, схарактеризовано найбільш популярні підручники й посібники як основу методичного забезпечення церковнопарафіяльних шкіл, як-то: О. Гольденберга «Сборник задач и примеров для обучения начальной арифметике» (1897), «Методика начальной арифметики» (1892); О. Воронова «Собрание арифметических задач и примеров для народных училищ» (1883); С. Рачинського «1001 задача для умственного счета» (1892), «Арифметические забавы», «Геометрические забавы» (1901); В. Євтушевського «Сборник арифметических задач и численных примеров для приготовительного и систиматического курса» (1903); С. Шохор-Троцького «Сборник упражнений по арифметике для учащих в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях» (1896), «Арифметика для начальных школ» (1903), «Наглядность и наглядные пособия при обучении арифметике» (1904); Т. Лубенця «Арифметическій задачник, преимущественно заключающій в себе данныя из сельскаго хозяйства. Целыя числа» (1879), «Сборник арифметических задач для начальнаго преподаванія Арифметики в народных училищах» (1890), «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данныя преимущественно из сельскаго быта» (1904).

З'ясовано, що своєрідність підручників і посібників з математики досліджуваного періоду полягає в комбінації традицій і новаторства, у забезпеченні наступності в розвитку шкільної методичної літератури.

Відображено як позитивні, так і негативні аспекти досліджуваного феномену, схарактеризовано зміни навчально-методичної літератури з математики у цей період, розкрито їхнє педагогічне значення в освітньому

© Шелюк Г. В., Ярова О. А., 2018

процесі церковнопарафіяльних шкіл.

Ключові слова: методичне забезпечення викладання математики, церковнопарафіяльні школи, підручники та посібники з математики, О. Гольденберг, В. Євтушевський, С. Шохор-Троцький, Т. Лубенець.

Постановка проблеми. Прийняття Державного стандарту початкової загальної освіти, Національної доктрини розвитку освіти, Концепції «Нова українська школа» зумовлюють докорінну зміну організації й методичного забезпечення системи початкової освіти в Україні. Для успішної реалізації поставлених завдань необхідним є не лише упровадження інновацій, але й творче використання здобутків освіти минулого, врахування кращих традицій національної педагогіки. Шкільна освіта нині потребує нових методик, підручників, посібників, створення яких, у свою чергу, вимагає ґрунтовного аналізу та переосмислення методичної спадщини, бо саме історичний досвід – це значний арсенал корисних педагогічних ідей, педагогічних новацій. Тому вважаємо за доцільне звернутись до досвіду методичного забезпечення підручниками і посібниками церковно-парафіяльних шкіл у кінці XIX – на початку XX ст., оскільки саме початкові школи духовного відомства, на відміну від шкіл міністерства народної освіти, з 1886 р. працювали за єдиними програмами, схваленими Св. Синодом, мали певну систему у забезпеченні підручників та у їх виборі, відповідно до переліку рекомендованих підручників і посібників, затверджених Училищною радою при Св. Синоді.

На нашу думку, створення підручників нового покоління в сучасних умовах, коли пріоритетною є орієнтація на особистість дитини, становлення її індивідуальності й розвиток творчого мислення, неможливе без усвідомлення глибинних зв'язків педагогічних явищ в їх цілісності і взаємодії із загальнокультурним процесом у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень з проблеми свідчить, що сьогодні зростає інтерес до вивчення функціонування духовних шкіл в минулому України, адже вони вписали помітну сторінку в історію вітчизняних освіти та виховання. Так, суттєвий внесок у вивчення освітньо-виховного процесу духовних шкіл зробили Н. Бовсунівська (розвиток шкільної музичної освіти) [3], С. Бричок (організація навчально-виховного процесу в церковнопарафіяльних школах Волині) [4], Т. Джаман (розвиток системи навчання грамоти) [6], Л. Єршова (вивчення окремих предметів в церковних школах Волині) [8], В. Омельчук (освітні традиції духовних навчальних закладів) [11], І. Петренко (навчально-виховний процес церковнопарафіяльних шкіл Лівобережжя) [14]. Вони розширили і поглибили інтерес до діяльності духовних шкіл, актуалізували їх досвід організації освітньо-виховного процесу.

Особливості процесу створення шкільної навчальної літератури, позитивні тенденції зміни підручників, їх педагогічне значення в освітньому процесі розкриті у працях Л. Барскової [1]; дидактичну

організацію навчального матеріалу підручників на матеріалі підручників з математики досліджувала Л. Чосік [17]. Однак, важливі аспекти організації методичного забезпечення у церковнопарафіяльних школах залишаються недостатньо розкритими, тому саме аналіз системи методичного забезпечення викладання арифметики у церковнопарафіяльних школах є **предметом дослідження** у нашій статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Церковнопарафіяльні школи були найбільш поширеними навчальними закладами на Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. На сьогодні є доведеним фактом, що їхня діяльність не обмежувалась чітко визначеною Св. Синодом головною метою церковнопарафіяльних шкіл, яка полягала в «утвердженні в народі православного вчення віри й моральності християнської й повідомленні початкових корисних знань» [15, с. 9]. Ці школи відігравали велику роль, насамперед, в ліквідації масової неграмотності населення, розповсюдженні елементарної освіти, в справі піднесення духовності народу і т. п.

Як вже зазначалося вище, організація навчального процесу в церковнопарафіяльних школах, на відміну від інших типів початкових шкіл царської Росії, здійснювалась за єдиними правилами і програмами, виданими відомим педагогом Д. Тихомировим [15]. В «Правилах и программах для церковнопарафіяльних шкіл и шкіл грамоти» Д. Тихомиров врахував специфіку навчально-виховного процесу церковнопарафіяльних шкіл, його зміст та форми. Правила і програми визначали напрями діяльності вчителів церковнопарафіяльних шкіл, регламентували тижневе навантаження, визначали перелік обов'язкових предметів, що вважаємо досить позитивним в діяльності церковнопарафіяльних шкіл. «Правилами» передбачалось вивчення Закону Божого, церковного співу, читання, письма, початкових відомостей з арифметики, а в двокласних, крім того, давались відомості з історії церкви і вітчизни, географії та природознавства, креслення і малювання [15].

Відповідно, до навчальних програм для церковнопарафіяльних шкіл з арифметики передбачались такі основні завдання: у перший рік навчання з'ясування основних арифметичних понять, вміння рахувати до 100, засвоєння чотирьох дій в межах двох десятків; у другий рік навчання учні повинні були засвоїти чотири дії в межах тисячі, знання таблиці мір і ваги, передбачалось знайомство з дробами. Третій рік відводився для засвоєння чотирьох дій над числами будь-якої величини, вивчались дії над складними числами, прості обчислення з частинами (дробами) [15].

Сучасний дослідник церковнопарафіяльних шкіл В. Перерва, спираючись на звіти українських єпархій про стан церковних шкіл, стверджує, що «на початку XX ст. в методиці навчанню математичних дисциплін спостерігалась «найбільша одноманітність порівняно з усіма іншими предметами» [13, с. 235]. Погоджуючись з дослідником, як позитив відзначаємо й практико-орієнтовану спрямованість курсу: у

пояснювальній записці до викладання арифметики рекомендувалося не задавати дітям задач, які не зустрічаються в житті [правила].

Відомості з арифметики учні церковнопарафіяльних шкіл вивчали за книгами педагога, математика-методиста О. Гольденберга «Сборник задач и примеров для обучения начальной арифметике» (1897), «Методика начальной арифметики» (1892); педагога О. Воронова «Собрание арифметических задач и примеров для народных училищ» (1883); педагога, професора, члена-кореспондента академії наук, сільського вчителя С. Рачинського «1001 задача для умственного счета» (1892), «Арифметические забавы», «Геометрические забавы» (1901); педагога, викладача математики, методиста В. Євтушевського «Сборник арифметических задач и численных примеров для приготовительного и систиматического курса» (1903); відомого математика, педагога, професора С. Шохор-Троцького «Сборник упражнений по арифметике для учащих в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях» (1896), «Арифметика для начальных школ» (1903), «Наглядность и наглядные пособия при обучении арифметике» (1904); відомого українського педагога Т. Лубенця: «Арифметическій задачник, преимущественно заключающій в себе данныя из сельскаго хозяйства. Целыя числа» (1879), «Сборник арифметических задач для начальнаго преподаванія Арифметики в народных училищах» (1890), «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данныя преимущественно из сельскаго быта» (1904).

Схарактеризуємо найбільш популярні підручники й посібники як основу методичного забезпечення церковнопарафіяльних шкіл більш докладно.

Відомий педагог, математик-методист *Олександр Іванович Гольденберг* розробив і обґрунтував метод вивчення дій, який поклав в основу підручника «Сборник задач и примеров для обучения начальной арифметике» (за 20 років було майже 40 видань) (1897), «Методика начальной арифметики» (1892) (підручник витримав 25 видань). О. Гольденберг вважав, що арифметичні задачі не мета, а засіб навчання, тому почав реформу арифметичних задачників як виду навчальних посібників, випустивши власні підручник і посібник. Задачники О. Гольденберга характеризувалися простотою, ясністю, відсутністю завдань схоластичного, штучного характеру. Він виключив задачі «на правило», вважаючи, що «рутина звільняє учня від необхідності думати» [5]. Математик здійснив спробу класифікувати задачі, розбивши їх на арифметичні та алгебраїчні, сформулював основні етапи рішення задач, розкрив типові методи міркування, для цілого ряду типових задач [16]. Вчителі церковнопарафіяльних шкіл за підручниками О. Гольденберга навчали дітей в початковій школі рахувати, розуміти десятинний склад

числа, вміти користуватись найпростішими, елементарними законами дій і давали знання таблиць додавання і множення.

Натомість, підручники *Василя Євтушевського* базувалися на методі навчання німецького педагога Грубе – методі вивчення чисел. В. Євтушевський адаптував його зміст до умов навчання в Росії, видавши власний авторський варіант підручника «Сборник арифметических задач», «Руководство к преподаванию арифметики, які свого часу витримали багато видань (задачник – більше 30), «Методика арифметики» (1872) [7]. Загальний тираж задачника за всі роки перевищив мільйон екземплярів. Таке визнання цих підручників стало можливим завдяки тому, що в основі методу В. Євтушевський поклав попереднє вивчення властивостей чисел першої сотні і, разом з тим, ознайомлення дітей з арифметичними діями [7]. Методист запропонував так звані невизначені задачі, які зустрічаються часто в розробці першої сотні; його задачі були систематично розміщені, вимагали від учня кмітливості. Негативним у його методиці вважаємо штучне накопичення умов в одній задачі, погану мову, одноманітність сюжетів задач. Однак головним недоліком цієї методики було твердження про те, що число у межах 100 доступні безпосередньому «дотичному розумінню» [7].

Досить поширеними у досліджуваний період були підручники відомого математика *Семена Шохор-Троцького* «Сборник упражнений по арифметике для учащих в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях» (1896), «Арифметика для начальных школ» (1903), «Наглядность и наглядные пособия при обучении арифметике» (1904). С. І. Шохор-Троцький – творець методу доцільних завдань, який є своєрідним розвитком індуктивного методу (згодом він одержав назву конкретно-індуктивного методу в алгебрі). За допомогою найпростіших наочних приладів й за допомогою задач, що відносяться до найпростіших випадків арифметичного обчислення, учні навчалися рахувати цілком свідомо, розуміти, що значить додати, відняти одиницю, утворювали відповідні змісту уявлення [18]. Із задач розпочинався урок, задача є вихідним пунктом, коли доводилося звертатися до нового арифметичного поняття.

Математик рішуче засуджував «антипедагогічні тенденції авторів задачників», що вводять розподіл задач «за типами», рішуче виступав проти «дресирування, неприйнятного з педагогічної точки зору». У початковій школі вважав зайвим підручник, натомість дуже великого значення надавав задачнику. У середній школі, на його думку, необхідно «привести учнів до вміння вчитися за книгою». До підручника С. Шохор-Троцький висував високі вимоги; він був ворогом такого підручника, який представляє «бездушний збірник неперетравлюваних визначень, правил і термінів, курсивів і цифрових схем» [18]. Методист вимагав очищення курсу арифметики від усякого неарифметичного матеріалу. Різні «потрійні

правила», вчення про пропорцію, періодичні дроби й т. п. він називав «пережитком середньовічної історії» [18]. Якщо навчання арифметиці буде поставлено згідно з вимогами здорової методики, то «нездатних до вивчення арифметики... немає й бути не може», – переконував учений [18].

Особливою популярністю серед учителів церковнопарафіяльних шкіл користувалися підручники і посібники *Тимофія Лубенця*: «Арифметическій задачник, преимущественно заключающій в себе данныя из сельскаго хозяйства. Целыя числа» (1879), «Сборник арифметических задач для начальнаго преподаванія Арифметики в народных училищах» (1890), «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данныя преимущественно из сельскаго быта» (1904), а також методичні рекомендації учителям стосовно викладання арифметики «Методика арифметики. Руководство к «Сборнику арифметических задач» (1891, 1901).

Відомий освітній діяч Київщини Тимофій Лубенець стверджував: «Навчання арифметики входить у початкову освіту як суттєвий і необхідний предмет. Підстави цьому полягають у наступних двох положеннях: по-перше, постійна практична потреба у здійсненні обчислень дуже велика й по-друге – вправи в обчисленні у сильній мірі розвивають міркування й тямущість учнів, збагачуючи у той же час розум їх навиком точного й послідовного мислення. Крім того, властива арифметиці простота, ясність, визначеність і поступовість навчального матеріалу надають цьому предмету неоціненний засіб для виховання росту розумових здібностей дитини» [10, с.30]. Педагог поділяв цей важливий предмет на дві частини – теоретичну та практичну, вважаючи останню значно важливішою, оскільки саме вміння рахувати, навики лічби залишаються з дитиною і після школи і переносяться у життя, переконував педагог у методичних порадах щодо викладання арифметики [там само]. Т. Лубенець визначив ті сфери, у яких звичайний сільський учень міг би застосовувати свої знання з арифметики: «Наш селянин повинен насамперед уміти обчислити вартість сіна, прогодування худоби, вигоду оброблення одного поля перед іншим і здійснювати облік сільських суспільних сум ... Арифметичні обчислення й викладки повинні систематично прикладатися до розв'язку самих живих, практичних питань сільського життя: ґрунт, добриво, урожай, сільськогосподарські машини, скотарство та інше повинні стати в прямий службовий стосунок до вивчення практичного курсу арифметики, замінивши собою апельсини, купецькі рублі, аршини матерії, цибики чаю й тому подібний навчальний матеріал, що наповнює звичайно умови різного роду арифметичних задачників, призначених для шкіл» [там само, с.31].

Для реалізації поставлених завдань у більшості шкіл, окрім підручників і посібників учителі використовували на уроках «торговые и шведские счеты, арифметические таблицы и арифметический ящик»[Цит за 13, с.236].

Цікавим для нас (особливо у час створення об'єднаних територіальних громад, застосування краєзнавчих принципів, регіонального матеріалу і т. п.) є факт, що обсяг вивчення дисципліни залежав і від місця знаходження церковнопарафіяльної школи. Як правило, на той час у містах потреба в математичних знаннях була більшою, у сільській місцевості навчання рахунку до більйона та діями з кубічними мірами населення нерідко вважало надмірним і непотрібним. Наприклад, у звіті про стан шкіл Подільської єпархії вказувалося, що «самі учні, як діти хліборобів, у побуті яких рахунок не так уживаний як, наприклад, у городян і торгових підприємців, з величезними труднощами засвоюють арифметику, особливо спочатку» [Цит за 13, с. 236].

Водночас, необхідно виокремити існуючі недоліки і проблеми з вивченням математичних дисциплін у зазначений період. Однією найбільш типовою проблемою була нестача у школах математичного приладдя, досить часто у школах не було навіть рахівниць. Недоліком у викладанні математики (про що свідчать оприлюднені цілі списки з десятків шкіл, де викладання арифметики було поставлено не належним чином) єпархіальні доглядачі вважали «відсутність самодіяльності й кмітливості в дітей, нетверде засвоєння прийомів усного рахунку, недолік наочності» [12, с.70]. Щодо окремих ЦПШ, то, наприклад, у Васильківському повіті у Мазепинцях «не вміли пояснити план розв'язку задач», у Томилівці та Веприку «мало знали прийомів усного рахунку й не зовсім розуміли дії», у Дорогинці «не вміли розв'язувати задач», у Паляниченцях й Фесюрах «погано розв'язували задачі й дій не розуміли» тощо [2]. Аналіз наведеного звіту дає можливість не лише усвідомити стан методичного забезпечення викладання навчальних предметів, але й зрозуміти глибину тієї роботи, яку проводили єпархіальні ревізори церковнопарафіяльних шкіл, діяльність яких потребує окремого дослідження.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, актуалізація досвіду методичного забезпечення викладання математики в церковнопарафіяльних школах (друга половина XIX – початок XX ст.) дає підстави для висновку про те, питання методичного забезпечення церковнопарафіяльних шкіл було на контролі у відповідних єпархіях. Спеціальні єпархіальні наглядачі не лише контролювали, а й аналізували та створювали пропозиції щодо покращення методичного забезпечення зазначених шкіл. Значний внесок у методику викладання арифметики здійснили О. Гольденберг, О. Воронов, С. Рачинський, В. Євтушевський, С. Шохор-Троцький, Т. Лубенець, за чиїми підручниками та посібниками викладалась арифметика у церковнопарафіяльних школах кінця XIX – початку XX ст.

Відображення природніх зв'язків між минулим досвідом і сучасними науково-педагогічними вимогами суспільного розвитку сприяє не лише розширенню й конкретизації змісту навчального матеріалу,

збагаченню методичного апарату навчальних підручників і посібників, а й покращенню організації освітнього процесу в закладах освіти.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні методичного забезпечення викладання математики в школах доби Української революції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барскова Л. Б. Историко-педагогический процесс создания школьной учебной литературы в России. – Дис. канд. пед. наук. – 13.00.01. Общая педагогика. / Л. Б. Барскова. – СПб, 1999. – 260 с.
2. Бобиков В. Главнейшие недостатки, встречающиеся в преподавании арифметики в народных школах / В. Бобиков // Церковно-приходская школа. – 1901. – Сентябрь. – Книга 2. – С.81–87.
3. Бовсунівська Н. М. Розвиток шкільної музичної освіти на Волині (кінець XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. М. Бовсунівська ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2004. – 19 с.
4. Бричок С. Б. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / С. Б. Бричок; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2005. – 19 с.
5. Гольденберг А. И. Сборник арифметических задач и примеров / А. И. Гольденберг. – М., 1906. – 82 с.
6. Джаман Т. В. Розвиток народної освіти на Волині (XVIII–XIX ст.): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т. В. Джаман ; Терноп. держ. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Т., 1999. – 20 с.
7. Евтушевский В. А. Сборник арифметических задач и численных примеров для приготовительного и систематического курса / В. А. Евтушевский. – СПб., 1895. – 80 с.
8. Єршова Л. М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX століття): Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. М. Єршова ; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2002. – 20 с.
9. Лубенец Т. К вопросу о методе преподавания арифметики в начальной народной школе / Т. Лубенец // Церковноприходская школа. – 1888. – Кн. 3 – С.30.
10. Лубенец Т. Сборник арифметических задач, заключающих в себе данныя преимущественно из сельскаго быта / Сост. Т. Лубенец. – 13-е изд.– СПб.: Изд. Ф. Павленкова. Тип. Товарищества «Обществ. Польза», 1895. – 205 с.
11. Омельчук В. В. Духовно-освітні традиції Волинського краю / В. В. Омельчук. – Дубно, 2000. – 108 с.
12. Отчет о состоянии церковноприходских школ и школ грамоты Киевской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1910-

1911 учебный год // Западно-русская начальная школа. – 1913. – № 2. – С. 68–76.
13. Перерва В. Церковні школи в Україні (кінець XVIII – поч. XX ст.): забутий світ / В. Перерва. – Біла Церква: Видавець О. В. Пшонківський, 2014. – Том І. Загальна частина. – 576 с.
14. Петренко І. М. Навчально-виховний процес у сільських церковнопарафіяльних школах Лівобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст. / І. М. Петренко // Український селянин: – Зб. наук. пр. / За ред. С. В. Кульчицького, А. Г. Морозова. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 37–39.
15. Правила и программы для церковноприходских школ грамоты. – 2-е изд. – СПб, 1894. – 163 с.
16. Преподавание арифметики по Гольденбергу // Церковно-приходская школа. – 1891. – Август. – Книга 1. – С.16-24. – Сентябрь. – Книга 2. – С.86–96.
17. Чосік Л. Я. Дидактична організація навчального матеріалу підручника як засіб розвитку пізнавальної активності молодших школярів (на матеріалі математики): Автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Л. Я. Чосік. – Укр. держ. пед. університет ім. М. Драгоманова. – К., 1995. – 24 с.
18. Шохор-Троцкий С. И. Сборник упражнений по арифметике для учащих в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях / С. И. Шохор-Троцкий. – 4-е изд., вновь перераб. и примененное к требованиям практики. – Санкт-Петербург : паровая скоропеч. Я. И. Либермана, 1896. – VIII, 116 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Barskova L. B. Istoriko-pedagogicheskij process sozdanija shkol'noj uchebnoj literatury v Rossii. – Dis. kand. ped. nauk. – 13.00.01. Obshhaja pedagogika. [Historical and Pedagogical Process of Creating School Textbooks in Russia. - Dis. cand. ped. sciences. - 13.00.01. General pedagogy] / L. B. Barskova. – SPb, 1999. – 260 s. (in Ukrainian)
2. Bobikov V. Glavnejshie nedostatki, vstrechajushhiesja v prepodavanii arifmetiki v narodnyh shkolah [The Main Shortcomings Encountered in the Teaching of Arithmetic in Public Schools] / V. Bobikov // Cerkovno-prihodskaja shkola. – 1901. – Sentjabr'. – Kniga 2. – S.81–87. (in Russian)
3. Bovsunivska N. M. Rozvytok shkilnoi muzychnoi osvity na Volyni (kinets XIX – pochatok XX st.): Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Development of School Music Education in Volyn (the end of the 19th - the beginning of 20th century): Author's abstract. Dis ... cand.

ped.sciences: 13.00.01] / N. M. Bovsunivska ; Zhytomyr. derzh. un-t im. I. Franka. – Zhytomyr, 2004. – 19 s. (in Ukrainian)
4. Brychok S. B. Tserkovnoparafiialni shkoly v systemi pochatkovoi osvity na Volyni (druha polovyna XIX – 20-ti rr. XX stolittia): Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Parochial Schools in the Primary Education System in Volyn (second half of the 19th – 20s years of the 20th century): Author's abstract. dis ... cand. ped. sciences: 13.00.01] / S. B. Brychok; Zhytomyr. derzh. un-t im. I. Franka. – Zhytomyr, 2005. – 19 s. (in Ukrainian)
5. Gol'denberg A. I. Sbornik arifmeticheskih zadach i primerov [Collection of Arithmetic Problems and Examples] / A. I. Gol'denberg. – M., 1906. – 82 s. (in Russian)
6. Dzhaman T. V. Rozvytok narodnoi osvity na Volyni (XVIII–XIX st.): Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Development of Public Education in Volyn (18-19 centuries): Author's abstract. dis ... cand. ped sciences: 13.00.01] / T. V. Dzhaman ; Ternop. derzh. ped. un-t im. V. Hnatiuka. – T., 1999. – 20 s. (in Ukrainian)
7. Evtushevskij V. A. Sbornik arifmeticheskih zadach i chislennyh primerov dlja prigotovitel'nogo i sistematicheskogo kursa [Collection of Arithmetic Problems and Numerical Examples for a Preparatory and Systematic Course] / V. A. Evtushevskij. – SPb., 1895. – 80 s. (in Russian)
8. Yershova L. M. Rozvytok zhinochoi osvity na Volyni (kinets XVIII – pochatok XX stolittia): Avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.01 [Development of Female Education in Volyn (the end of the 18th – the beginning of the 20th century): Author's abstract. dis ... cand. ped. sciences: 13.00.01] / L. M. Yershova ; In-t pedahohiky APN Ukrainy. – K., 2002. – 20 s. (in Ukrainian)
9. Lubenec T. K voprosu o metode prepodavanija arifmetiki v nachal'noj narodnoj shkole [To the Problem of the Method of Teaching Arithmetic in Elementary Public School] / T. Lubenec // Cerkovnoprihodskaja shkola. – 1888. – Kn. 3 – S.30. (in Russian)
10. Lubenec T. Sbornik arifmeticheskih zadach, zakljuchajushhih v sebe dannyja preimushhestvenno iz sel'skago byta [Collection of Arithmetic Problems Included Data Mainly from Rural Life] / Sost. T. Lubenec. – 13-e izd.– SPb.: Izd. F. Pavlenkova. Tip. Tovarishhestva "Obshhestv. Pol'za", 1895. – 205 s. (in Russian)
11. Omelchuk V. V. Dukhovno-osvitni tradytsii Volynskoho kraiu [Spiritual and Educational Traditions of the Volyn region] / V. V. Omelchuk. – Dubno, 2000. – 108 s. (in Ukrainian)
12. Otchet o sostojanii cerkovnoprihodskih shkol i shkol gramoty Kievskoj eparhii v uchebno-vospitatel'nom otnoshenii za 1910-1911 uchebnyj god [Report on the State of Parochial Schools and Schools of Diploma of the Kiev Diocese in the Educational Attitude for the 1910-1911 Academic

Year] // Zapadno-russkaja nachal'naja shkola. – 1913. – No 2. – S. 68–76. (in Russian)
13. Pererva V. Tserkovni shkoly v Ukraini (kinets 18 – poch. 20 st.): zabutyi svit [Church Schools in Ukraine (the end of the 18th – the beginning of the 20th century): forgotten world] / V. Pererva. – Bila Tserkva: Vydavets O. V. Pshonkivskyi, 2014. – Tom I. Zahalna chastyna. – 576 s.(in Ukrainian)
14. Petrenko I. M. Navchalno-vykhovnyi protses u silskykh tserkovnoparafiialnykh shkolakh Livoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Educational Process in Rural Parochial Schools of the Left-Bank Ukraine at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century] / I. M. Petrenko // Ukrainskyi selianyn: – Zb. nauk. pr. / Za red. S. V. Kulchytskoho, A. H. Morozova. – Cherkasy, 2003. – Vyp. 7. – S. 37–39. (in Ukrainian)
15. Pravila i programmy dlja cerkovnoprihodskih shkol gramoty [Rules and Programs for Parochial Schools] . – 2-e izd. – SPb, 1894. – 163 s. (in Russian)
16. Prepodavanie arifmetiki po Gol'denbergu [Goldenberg's Teaching of Arithmetic] // Cerkovno-prihodskaja shkola. – 1891. – Avgust. – Kniga 1. – S.16-24. – Sentjabr'. – Kniga 2. – S.86–96. (in Russian)
17. Chosik L. Ya. Dydaktychna orhanizatsiia navchalnoho materialu pidruchnyka yak zasib rozvytku piznavalnoi aktyvnosti molodshykh shkoliariv (na materiali matematyky): Avtoref. dys. … kand. ped. nauk: 13.00.01 [Didactic Organization of Educational Material of the Textbook as a Means of Development of Cognitive Activity of Junior Pupils (on the Material of Mathematics): Author's abstract. dis ... cand. ped. sciences: 13.00.01] / L. Ya. Chosik. – Ukr. derzh. ped. universytet im. M. Drahomanova. – K., 1995. – 24 s.(in Ukrainian)
18. Shohor-Trockij S. I. Sbornik uprazhnenij po arifmetike dlja uchashhih v narodnyh shkolah, s metodicheskimi ukazanijami i s prilozheniem: a) spiska otvetov na zadachi «Sbornika dlja uchashhihsja» i b) tablicy dlja klassnyh uprazhnenij v izustnyh vychislenijah [Arithmetic Exercise Book for Elementary School Students with Methodological Instructions and with the Appendix a) a List of Answers to the Problem "Collection for Students" and b) Tables for Classroom Exercises in Oral Calculations] / S. I. Shohor-Trockij. – 4-e izd., vnov' pererab. i primenennoe k trebovanijam praktiki. – Sankt-Peterburg : parovaja skoropech. Ja. I. Libermana, 1896. – VIII, 116 s. (in Russian)

Аннотация. В статье актуализирован опыт церковноприходских школ (конца XIX – начала XX ст.) относительно методического обеспечения преподавания математики. В частности, охарактеризовано наиболее популярные учебники и пособия как основу методического обеспечения церковноприходских школ, а именно: А. Гольденберга

«Сборник задач и примеров для обучения начальной арифметике» (1897), «Методика начальной арифметики» (1892); А. Воронова «Собрание арифметических задач и примеров для народных училищ» (1883); С. Рачинского «1001 задача для умственного счета» (1892), «Арифметические забавы», «Геометрические забавы» (1901); В. Евтушевского «Сборник арифметических задач и численных примеров для приготовительного и систиматического курса»" (1903); С. Шохор-Троцкого «Сборник упражнений по арифметике для учащих в народных школах, с методическими указаниями и с приложением: а) списка ответов на задачи «Сборника для учащихся» и б) таблицы для классных упражнений в изустных вычислениях» (1896), «Арифметика для начальных школ» (1903), «Наглядность и наглядные пособия при обучении арифметике» (1904); Т. Лубенца: «Арифметическій задачник, преимущественно заключающій у себя данныя из сельскаго хозяйства. Целыя числа» (1879), «Сборник арифметических задач для начальнаго преподаванія Арифметики в народных училищах» (1890), «Сборник арифметических задач, заключающих у себя данныя преимущественно из сельскаго быта» (1904).

Доказано, что своеобразность учебников и пособий по математике исследуемого периода состоит в комбинации традиций и новаторства, в обеспечении преемственности в развитии школьной методической литературы.

Отображено как положительные, так и негативные аспекты исследуемого феномена, охарактеризовано изменения учебно-методической литературы по математике в этот период, раскрыто их педагогическое значение в образовательном процессе церковноприходских школ.

Ключевые слова: методическое обеспечение преподавания математики, церковноприходские школы, учебники и пособия по математике, А. Гольденберг, В. Евтушевский, С. Шохор-Троцкий, Т. Лубенец.

Abstract. The article deals with the experience of the parochial schools (the end of the 19th – the beginning of the 20th century) regarding the methodological support for teaching mathematics. In particular, the most popular textbooks and manuals are described as the basis of methodological support of parochial schools, such as: O. Goldenberg “Collection of problems and examples for teaching elementary arithmetic” (1897), “Methods of elementary arithmetic” (1892); O. Voronov “Collection of arithmetic problems and examples for public schools” (1883); S. Rachinsky “1001 tasks for mental accounts” (1892), “Arithmetic fun”, “Geometric fun” (1901); V. Yevtushevsky “Collection of arithmetic problems and numerical examples for the preparatory and systematic course” (1903); S. Shokhor-Trotsky “Arithmetic exercise book for elementary school students with methodological instructions and with the

appendix a) a list of answers to the problem “Collection for students "and b) tables for classroom exercises in oral calculations” (1896), “Arithmetic for elementary schools” (1903), “Visual and visual aids in teaching arithmetic” (1904); T.Lubenets “Arithmetic collection, which mainly includes data on agriculture”. Whole numbers. “ Collection of arithmetic problems for teaching elementary arithmetic in public schools” (1890), “Collection of arithmetic problems includes data mainly from rural life” (1904).

It is proved that the peculiarity of textbooks and manuals on mathematics of the period under study consists in a combination of traditions and innovation, in ensuring continuity in the development of school textbooks.

Both positive and negative aspects of the phenomenon under study are described, changes in educational methodological literature on mathematics in this period are described, their pedagogical significance in the educational process of parochial schools is revealed.

Key words: methodological support of teaching of mathematics, parochial schools, textbooks and manuals on mathematics, O. Goldberg, V. Yevtushevskyi, S. Shohor-Trotskyi, T. Lubenets.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2018